

УМЈЕСТО ЗАКЉУЧКА

Народноослободилачки рат и револуција југословенских народа били су суров обрачун између бројно знатно надмоћнијих и технички неупоредиво боље опремљених окупаторских снага и снага домаће реакције, с једне, и Народноослободилачке војске Југославије, с друге стране. То је била општенародна борба за слободу и друштвени преображај, чији су инструмент били у почетку партизански одреди. Из њих су касније израсле прве пролетерске народноослободилачке ударне бригаде, међу којима, 10. јуна 1942. године, и 4. пролетерска црногорска бригада.

Људство које је ушло у састав 4. бригаде на дан њеног формирања; је од самог почетка тринаестојулског устанка 1941. године водило борбе у саставу Ловћенског, Зетског, Комског и Дурмиторског партизанског одреда и одреда „Вијели Павле“. Бригада је на дан формирања бројала 1082 бораца и руководиоца, међу којима је било и 220 другарица. Од укупног броја бораца, њих 613 су били земљорадници, 395 ђаци, студенти, службеници, официри и подофицири бивше југословенске војске и припадници других професија, а 74 — радници. То је у суштини било огледало структуре средине из које су ти борци потицали.

Бригада је организована и формирана у пет батаљона, чету пратећих оруђа, болницу, интендантуру и друге службе. Наоружање јој је било лако пјешадијско. Састав бораца и њихово борбено искуство пружали су гаранцију да ће бригада успјешно извршавати постављене задатке, а њена структура и наоружање одговарали су тактици маневарског партизанског рата. Брзи покрети, маневар .и изне-

надни препади и удари, краткотрајне али одлучне борбе карактерисали су дејства бригаде током читавог рата.

На дан формирања 4. бригада је била састављена готово једино од Црногораца. Она је, међутим, стално попуњавана, поред осталих и Црногорцима, тако да су припадници ове нације све до пред крај рата бројно превађавали. Око 577 бораца и руководилаца из њеног почетног састава је погинуло и умрло. Око 150 тешких ратних инвалида правовремено је послато на терен, на друге дужности, а 300 бораца и старјешина прекомандовано је на руководеће дужности у друге јединице НОВЈ и на терен. Ниједан ратник бригаде који је на дан формирања; био у њеном саставу није дочекао ослобођење као обичан борац. Бригада је више пута у рату истицана и похваљивана. Одликована је Орденом народног хероја, Орденом народног ослобођења, Одредом партизанске звијезде са златним вијенцем, Орденом братства и јединства са златним вијенцем и Орденом заслуга за народ са златном звијездом. Сем тога, бројним високим орденима одликовани су многи њени борци и руководиоци, а њих 49 и Орденом народног хероја. А дала је и 31 генерала.

И поред великих губитака које је трпјела у многим тешким борбама, бригада се стално попуњавала, и то највише омладинцима из свих крајева наше земље. Кроз бригаду је прошло више од 15.000 бораца. Из њених редова погинуло је око 3.000 бораца и старјешина, а око 6.000 је рањено, од којих многи више пута. Неколико стотина припадника 4. бригаде израсло је у добре руководиоце и способне партијске и војно-политичке раднике, којима су попуњаване друге јединице НОВЈ и ЈА, органи народне власти и друштвено-политичке организације на терену. Тако се бригада стално борила и попуњавала, а из рата је изашла са више од 2.500 прекаљених бораца и руководилаца, савремено наоружана и опремљена.

У бригади се, такође, борило више од 500 припадника других народа из других држава: Руса, Талијана, Пољака, Бугара и других. Тако је 4. пролетерска црногорска бригада, према националној припадности бораца, у почетку била чисто црногорска; кратко вријеме после тога је, попуном из других крајева наше земље, постала југословенска и, најзад, попуном припадницима других народа, односно држава — интернационална.

На дан формирања у бригади је било 564 чланова и кандидата за чланове КПЈ, 376 чланова СКОЈ-а,

па су у бригади одмах основане партијска, скојевска и омладинска организација. По четама, самосталним водовима и при позадинским јединицама образоване су партијске ћелије, скојевски и омладински активи. Секретари ћелија у четама били су замјеници политичких комесара чета, а у самосталним водовима делегати водова. Радом партијске организације у батаљону руководио је батаљонски биро, чији је руководилац био замјеник политичког комесара батаљона, а скојевском и омладинском организацијом — скојевски, односно омладински руководиоци, који су били и чланови батаљонског бироа КПЈ. Партијским радом у бригади првих дана је руководио политички комесар бригаде, а непосредно након тога бригадни комитет, којим је руководио замјеник политичког комесара бригаде. Омладинском организацијом је руководио омладински руководилац, који је био и члан бригадног комитета Партије. Ради помоћи у партијско-политичком раду, ЦК КПЈ је при бригади наименовао политодјел.

Задатак партијске и скојевске организације био је, прије свега, да чувају и јачају морал и борбену готовост бригаде, спроводе партијску линију и да извршавају друге задатке које је Партија пред њих поставила. Чланови Партије и Скоја и партијско-политички руководиоци у бригади били су, по правилу, политичко—идеолошки најзраслији борци. Они су били душа морално-политичког јединства, дисциплине, реда и јуначких подвига бригаде, служећи својим личним залагањем за примјер другима. Они су били и активни политички радници и агитатори идеја НОБ-а на терену. Партијске ћелије и скојевске организације батаљона и бригаде у цјелини живо су се бавиле односом бораца према политичком раду, према народу, рањеницима, снабдијевању и другим питањима значајним за успјех у борби. Организације су радиле и на васпитном и опште-образовном уздизању бораца.

Од самог почетка партијска организација се бавила и проблемима војничког оспособљавања бораца, старјешина, команди, штабова и јединица. За вријеме припрема борби и у самим акцијама партијске организације и чланство и руководиоци Партије и Скоја били су стално мобилни и у првим редовима бригаде. Уочи сваке акције партијско-политички руководиоци скупљали су комунисте и борце и објашњавали им задатке, а за вријеме саме акције били су на најосетљивијим положајима. Они су помагали својим ко-

мандама и штабовима и снажно утицали на чланство Партије и Скоја, на цјелокупни борачки састав.

Захваљујући таквом раду партијских организација и руководства, у првој половини 1943. године су сви борци који су на дан формирања били у бригади постали чланови КПЈ. Партијска и скојевска организација су водиле бригу о томе да и нове борце, који су стално попуњавали проређивани строј бригаде, придобију и вежу за идеале револуције. И доиста млади борци су с одушевљењем прихватили политику Партије. Својим држањем у борби и уопште, они су доказивали оданост Партије, па их је ова примала у своје редове. Партијска организација 4. бригаде је примила више хиљада нових чланова и сви су се они показали као добри војни и партијско-политички радници. На крају рата у бригади је било више од 1.600 чланова КПЈ и Скоја.

Готово половина бораца бригаде који су на дан формирања били у њеном саставу није раније служила војску, те су војничка знања бораца била, углавном, резултат искуства у борби и помоћи старијих ратника, прије свега резервних подофицира и официра. Оспособљавању бораца и старјешина за што успјешније вођење рата пришло се организовано и систематски, колико су то околности допуштале. Сви борци и руководиоци су настојали да што боље овладају војном вјештином, јер су добро знали да од знања и вјештине сваког појединца зависи успјех читаве бригаде. Морало се учити од почетка. Најприје су се борци упознавали с оружјем, његовом употребом, чувањем и одржавањем. Будући да се наоружање често мијењало, већ према непријатељу, то су ти задаци били свагда актуелни. А пошто за све те врсте наоружања није било писаних правила, на њима су се једновремено обучавали и старјешине и борци, а онај ко би их први упознао, био би учитељ другима. Намјена оружја, његово функционисање и разлика између појединих врста наоружања излагани су популарно, па су борци веома брзо овладели њиховом употребом. Упоредо с наоружањем, борци и старјешине су упознавани и с другим питањима из области војних знања, кад год су за то постојале и најмање могућности. Војна обука се изводила стално, између осталог и због тога што људство које је стизало у попуну углавном раније није живјело војничким животом нити је имало ратног искуства. Захваљујући интересовању и ангажовању свих бораца и старјешина,

обука, и јединачна и здружена, давала је добре резултате. Сваки тренутак одмора на маршу, преноћишту и предаху у борби искоришћен је за оспособљавање појединаца и јединица за борбу.

При штабу бригаде је организована интендантура. Она је у почетку обједињавала све војне службе (осим санитарске), које су се постепено развиле и осамосталиле. На челу интендантуре био је интендант бригаде. Формирана је комора, која је чувала и транспортовала материјал и имала на располагању, у зависности од ситуације, одређен број коња за транспорт. По батаљонима су формиране интендантуре с интендантима на челу и одељење за опслуживање, које је располагало са неколико коња. Чете и самостални водови су имали економе, потребан број куvara и коњоводаца.

Интендантуре бригаде и батаљона у почетку су биле мале, а њихови задаци обимни, тешки и осјетљиви. Првих дана постојања бригаде људство које је ушло у њен састав било је у претходним тешким борбама и дугим маршевима исцрпено, изгладнело, голо и босо, а терен на коме се бригада тада нашла сиромашан и ненасељен. Но и у таквим условима интенданци су чинили напоре и успјевали да набаве понешто животних намирница и већ тада су успостављали везу с народом, при чему су им помагали пгабови батаљона и бригаде, а особито политички комесари, који су били одговорни за снабдијевање јединица и односе према народу и његовој имовини.

Рад интендантских органа и снабдијевање јединица знатно су побољшани после доласка наших бригада у Босанску крајину, у љето 1942. године. На тој слободној територији су постојали народнослободилачки одбори, па су се њиховим посредством могле створити и извјесне резерве. Интендантури је стављена на располагање група од 10 до 15 израслих руководилаца, а после формирања 2. пролетерске дивизије реорганизоване су и бригадна и батаљонске коморе. У бригадној комори су организовани: раднички вод, вод за наоружање и муницију, вод за исхрану и друге службе. У батаљонима су формиран водови који су својом структуром били налик структури бригадне коморе, а у четама одељења. Задатак комора је био да чувају, обезбеђују и транспортују материјалне залихе. Коморе су се при извршавању тих задатака суочавале с крупним проблемима. Стално су оскудијевале у кошима, а они су

били готово једино преносно средство све до друге половине 1944. године. Дуги, тешки и напорни маршеви, које је бригада изводила најчешће ноћу, по слабом времену, тешком терену и у сложеним тактичко-оперативним условима, отежавали су рад тих јединица.

Организација службе снабдијевања у цијелој бригади била је гипка све вријеме рата — стално се мијењала, усавршавала и прилагођавала конкретним условима, све у тежњи да се што боље изврше задаци и што више допринесе успјешности борбених дејстава бригаде. Пред крај рата, када је створена стабилна позадина и када се снабдијевање вршило дотуром, службе снабдијевања у 4. бригади израсле су у савремене организације.

Позадинске јединице и службе имале су одговоран, обиман и тежак задатак, а тај велики свој посао успјешно су извршавале захваљујући људима на чијим је плећима све то лежало. Они су били стално у претходници и заштитници својих јединица и од њиховог залагања не само што је зависио успјех бригаде већ, неријетко, и животи људи на угроженим подручјима и у збјегу који се често повлачио с јединицом.

Приликом формирања бригаде у њеном саставу била су четири љекара, неколико студената медицине, три љекарска помоћника и неколико болничара. На челу санитетске службе био је шеф бригадног санитета. Формирано је бригадно превијалиште и болница. По батаљонима су били санитетски референти с помоћницима, а у четама болничари, односно болничарке, неквалификовано људство. Одмах у почетку пришло се организовању службе и оспособљавању санитетског особља. Оно се учило кроз практичан рад и успијевало је да уз крајње напоре извршава задатке које је конкретна ситуација наметала. Санитетско особље је регрутовано од бораца из чета, поглавито од другарица. Све су оне показале изванредно пожртвовање и јунаштво. Ишле су у јурише, извлачиле рањенике, штитиле их и његовале. Већина је херојски погинула вршећи своју дужност, а највише у биткама на Неретви и Сутјесци.

Честе борбе и покрети бригаде све више су отежавали рад санитетске службе. За преношење рањеника су ангажоване поједине јединице бригаде, а понекад и читава бригада. Рад на прихвату, обради и лијечењу био је, све до друге половине 1944. године, веома тежак и њиме су се ба-

виле и све старјешине и јединице. Број стручног санитетског особља био је мали, а материјално санитетско обезбјеђење оскудно. До знатног побољшања је дошло тек у другој половини 1944. године. Тек тада су рањеници, последије указивања прве помоћи на положају, упућивани на лијечење у болнице.

У почетку је наоружање у бригади било, углавном, талијанског поријекла. При бригади је формирана чета пратећих оруђа, са минобацачким, противтенковским и митраљеским, а касније и топовским и минерским водом. При батаљону су формиран митраљески водови, а касније и минобацачка, противтенковска и минерска одјељења. Али бригада се убрзо домогла топова, минобацача и аутоматског оружја, па су при штабу бригаде и батаљона формиране групе, одјељења, водови, а касније и чете. У почетку је све то наоружање било у саставу чете пратећих оруђа бригаде и митраљеских водова батаљона. У првој половини 1944. године, поред чете пратећих оруђа при бригади и митраљеских водова у батаљонима, формиране су и извиђачке јединице и јединице везе, а у другој половини године су људство и средства појединих родова изашли из састава чете пратећих оруђа и митраљеских водова батаљона и сврстани у посебне јединице — артиљеријске, противтенковске и инжињеријске. Упоредо са стварањем родова и служби стварани су и кадрови за те нове јединице.

Бригада је у читавом рату била стално у покрету, а борбене задатке је извршавала самостално или заједно са другим јединицама НОВ и ПОЈ и ЈА. Учествовала је у многим борбама, бојевима, биткама, офанзивама и походима, у најсложенијим и најтежим временским, теренским и тактичко-оперативним условима, закључно с рововском војном. У свим тим дејствима, без обзира на ситуацију и вид борбе, била је офанзивна и активна, у чему и леже коријени њених успјеха. И за вријеме привремене одбране једне просторије или положаја, она је дејствовала активно и ријетко када се круто бранила, чекајући да је непријатељ нападне. Чак и у условима одбране на сваки начин, на примјер, на Вилића гумну, Љубином гробу, Колашину, у долини Западне Мораве и на другим мјестима, њена су дејства обиловала препадима, противнападима, убацивањем и продорима, што је свакад давало добре резултате. У свим тим борбама и поступцима, маневар и удар били су јој и остали стални начин дејства. Бригада при том није никад по-

лазила од неких унапријед датих схема, већ од конкретне ситуације. Од првог дана су сви шени борци и руководиоци васпитавани да се боре самоиницијативно. Баш зато је она и могла успјешно рјешавати многе крупне и важне задатке.

Бригада је успијевала да савлада бројну и техничку надмоћ непријатеља захваљујући, прије свега, свијести, одлучности и искуству својих бораца, а затим вјештим маневрима и правилим избором начина дејства. Томе су руководиоци доста доприносили зато што су увијек били у средишту догађаја и што су на вријеме предузимали конкретне мјере. Многа наређења виших команди и штабова нијесу извршавана схематски, не „по слову“ већ по духу и суштини. Код припадника бригаде било је постигнуто јединство погледа, мисли и акције и никад се није догодило да јој нека јединица буде уништена, иако је бригада често дејствовала на великом пространству, под тешким условима и без међусобне везе између јединица.

Наређења, директиве и планови виших штабова и команди најчешће су захтијевали и подстицали широку иницијативу бораца, руководилаца, команди и штабова, и то их је приморавало да стално прате ситуацију, да предузимају мјере и дају предлоге.

Карактер активних и офанзивних дејстава бригаде био је условљен карактером НОБ-а у цјелини, и једино се тим путем могла извојевати побједа.

Да би тај дух до краја сачувала, бригада је морала да стално постиже успјехе, макар и најмање. Тако је њена ударна моћ непрекидно расла, бригада је постајала све јача, јединственија, покретљивија и убојитија. Покрете је изводила брзо и изненадно, а ударци су јој били снажни и убитачни. Отуда се и убраја у ред најактивнијих јединица НОВ и ПОЈ. Њено сусједство, садејство и сарадњу цијениле су све јединице с којима је заједно дејствовала. За вријеме здружених борби, битака и офанзива била је свагда спремна да прими и теже задатке.

Но бригада се морала оспособљавати и за позицијски начин борбе. Али и у тим условима су њена дејства била активна, мада је маневар био ограничен и скучен. У почетку таквог ратовања било је несналажења, али је и то савладано, те се касније, у сличним условима на сремском фронту, бригада добро сналазила, што је допринијело обогаћивању њених искустава и тим видом дејстава.

Командовање у бригади је од почетка организовано од врха, то јест од штаба бригаде до најниже јединице, према упутствима која су важила и за остале јединице НОВ и ПОЈ. Командовање је стално прилагођавано развоју борбе, што је увијек и у свим ситуацијама омогућавало да бригада највећма испољи своју борову моћ. Њен командни и руководећи састав израстао је непосредно из њених редова, од бораца који су дјелом показали да могу одговорити тим дужностима.

Старјешине су биле стално са својим јединицама, непосредно су пратили рад непријатеља, доносили одлуке, издавали наређења и ступали у акцију. Они су увијек знали шта, кад и како њихова јединица и сваки њен припадник може да уради.

Командовање је увелико зависило од техничких средстава. Дејства бригаде су планирана на терену и прилагођавана конкретним условима, брзо и без писаних докумената. Садејство унутар јединица и бригаде у цјелини организовано је на земљишту и за вријеме борбе брзо, јединствено и на најприкладнији начин.

У почетку су средства везе у бригади била сасвим оскудна — углавном једна радио-станица а службу су у првом реду обављали курири — пјешаци, који су и у најтежим условима успјешно извршавали своје задатке. Курири су регрутовани такође из чета, из редова младих, здравих, бистрих, сналажљивих, постојаних, храбрих, и издржљивих бораца. Сви су се они без изузетка истицали и проицљивошћу, и залагањем, и храброшћу, на вријеме су извршавали свој задатак, што је знатно доприносило успјеху читаве бригаде. При штабу бригаде и при штабовима батаљона и командама чета у рату су се смјењивали многи курири, од којих је већи број погинуо, а остали су временом одлазили у разне јединице на руководеће дужности.

С развојем бригаде развијала су се и средства командовања. Телефонска и радио-веза примјењиване су код свих јединица, а при штабу бригаде касније су формиран органи и јединице везе, организовани курсеви за упознавање средстава и службе и стручно је оспособљаван кадар за све јединице бригаде. Ипак је курирска служба до краја рата остала важан фактор везе, и гдје год су и кад год су друга средства затајила, курири су били најсигурнија њихова замјена. Они су у почетку своје дужности обављали пјешке, затим на коњима и, најзад, помоћу моторних и других возила.

За вријеме народноослободилачког рата и револуције 4. пролетерска (црногорска) бригада је примјењивала најразличитије форме борбених дејстава, у најтежим условима, управо у условима који су по дотле важећим војнотеоретским поставкама третирани као изузетни и специфични. Она је успјешно одолијевала нападима вишеструко бројним непријатељским снагама и никада није поражена, мада је имала доста тешких момената, па и неуспјеха, прије свега, у почетном периоду, што је било условљено поред субјективних слабости и мноштвом објективних тешкоћа. Уосталом, то је био почетак сурове школе у којој се бригада учила ратовању и кроз борбу калила. У почетним борбама бригада је изгубила доста бораца и руководилаца, нарочито у борбама око Бугојна и Купреса у љето 1942. Управо је то био период кад је бригада, погођена великим губицима, преживљавала најтеже тренутке. Међутим, почетни неуспјеси бригаде и њихови узроци не могу се разматрати одвојено од историјских процеса и појава, од објективне ситуације у којој се борба одвијала, а то је предмет посебне студије.

Међутим, у тим замашнијим борбама бригада је стицала драгоцјено ратно искуство и веома брзо сазријевала. Цјелокупни састав бригаде је овладао тактиком ратовања и примјеном наоружања, а руководећи кадар се научио припремању и руковођењу јединицама. Војничкој обуци се пришло организованије, а партијско-политички рад је знатно побољшан. Све је то допринијело успјесима бригаде који су се огледали у борбама од ширег значаја, као што су: ослобођење Ливна, децембра 1942, борбе на Вилића-губну, марта мјесеца, на Љубином гробу, у току јуна, ослобођење и одбрана Колашина, септембра и почетком октобра 1943, форсирање Ибра, августа, продор у Србију, ослобођење Краљева и друге борбе вођене од августа до децембра 1944.

Ове и друге борбе и побједе уврстиле су 4. пролетерску (црногорску) бригаду у ред најбољих јединица НОВЈ и ЈА.

УМЈЕСТО ПОВОРА

Ратни пут 4. пролетерске (црногорске) бригаде био је заиста врло крвав — од укупно 15.000 бораца, колико је кроз бригаду прошло, преко 9.000 је погинуло и рањено — а прешла је више од 24.000 километара. Преко беспућа, покривених снијегом и ледом, преко попаљених села и порушених градова, њени борци, врло често гладни и боси, недовољно наоружани и опремљени, уз натчовечанске патње и страдања, жртве и самоодрицања, кроз жестоке окршаје са много надмоћнијим непријатељем, крчили су пут ка слободи. То је била херојска епopeја достојна највећег људског дивљегња.

Прихватајући се овог рада, жеља ми је била да допринесем — у границама својих могућности — да се отргну од заборава подвизи и побједи ове славне бригаде и да се њена драгоценост, како треба бранити своју слободу, пренесу млађим нараштајима. Осим тога, ово сматрам и својим моралним дугом према успомени мојих другова сабораца, нарочито оних који су јуначки гинули за бољу будућност наше домовине.

Желио сам да читаоци у овом излагању сагледају да се живот, рад и дејства бригаде не могу одвојити од рада партијске организације, иницијатора и организатора свих №СНЗМОС подухвата и побједа, Партије која је бдјела над животом и радом сваког појединца и јединице у цјелини.

Рад позадинских служби обрадио сам у потребној мјери да би читалац могао имати бар приближну представу о тешкоћама, проблемима и условима у којима је бригада водила борбу.

Приликом излагања трудио сам се да што вјерније и објективније прикажем поједине догађаје. Нијесам претендовао на то да дам дефинитиван суд о улози бригаде у склопу других јединица и у оквиру НОР-а у цјелини. Ипак се надам да ће овај мој рад, који могу употпунити други учесници НОР-а, корисно послужити историчарима и осталима.

За писање ове књиге користио сам наше и непријатељске документе, који се налазе у архиви Војноисторијског института ЈНА; затим, дневнике, студије, монографије и разне публикације НОР-а. При обради изворног материјала служио сам се методом хронолошког излагања. Пошто сам у овој бригади био на дужностима од обичног борца до њеног команданта унио сам и доста својих личних сјећања, користећи и свој дневник, што овај рад, мислим, чини блискијим и аутентичнијим.

У раду на овој књизи помогли су ми борачке организације и већи број припадника бригаде, пружајући ми потребне податке и дајући ми своје примједбе и сугестије, на им најтоплије захваљујем.

АУТОР

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Јосип БРОЗ ТИТО,

Војна дјела, Војноиздавачки завод (даље: ВИЗ), Београд, 1962; Говори и чланци, Напријед, Загреб, 1959; Борба за ослобођење Југославије, Београд, 1945; Десетогодишњица наше народне армије; Војноисторијски гласник, 9/1951.

Пеко ДАПЧЕВИЋ,

Значај и снага маневра, ВИЗ, Београд, 1954.

Радован ВУКАНОВИЋ,

На ратној стази, ВИЗ, Београд, 1975.

Милутин МОРАЧА,

Ратни дневник, ВИЗ, Београд, 1962.

Владо СТРУГАР,

Рат и револуција народа Југославије 1941—1945, Војноисторијски институт (даље: ВИИ), Београд, 1964; Југославија 1941—1945; ВИЗ. Београд, 1969.

Владо СТРУГАР и Перо РАИЧЕВИЋ,

Развитак народноослободилачке борбе у Црној Гори 1941—1945, Историјски записи, Цетиње, 1—2/1955.

МишоЛЕКОВИЋ,

Офанзива пролетерских бригада у лето 1942, ВИИ, Београд, 1966

Петар ВИШЊИЋ,

II и V дивизија у Србији 1944, ВИЗ, Београд, 1968.

Батрић ЈОВАНОВИЋ,

Црна Гора у НОР-у и социјалистичкој револуцији, ВИЗ, Београд, 1960.

Блажо ЈОВАНОВИЋ,

Двадесетогодишњица устанка у Црној Гори, Титоград, 1962.

Др Душан ЖИВКОВИЋ,

Постанак и развитак народне власти у Југославији 1941—1942, Институт за савремену историју, Београд, 1969.

Перо МОРАЧА,

Напад НОВЈ на насељена места, ВИЗ, Београд, 1956; Одбрана у НОР-у, ВИЗ, Београд, 1959.

Војин ПОПОВИЋ,

Преглед операција у Србији од 20. марта до 7. септембра 1944, Војно-историјски гласник 1—4/1961.

Виктор КУЧАН,

Ослобођење Београда, Војноисторијски гласник, 5/1965.

Петар ТОМАЦ,

Четврта непријатељска офанзива, Београд, 1951; Пета непријатељска офанзива, Београд, 1953.

Ђуро КЛАДАРИН,

Слом четврте и пете офанзиве, Загреб 1954; Битка на Сутјесци, Београд, 1959.

Коча ПОПОВИЋ,

Победа на Сутјесци — дело свих јединица које су учествовале у бици, Војно дело 6/1958.

Светозар ВУКМАНОВИЋ,

Шеста година Југословенске армије, Београд, 1948.

Владимир ДЕДИЈЕР,
Дневник,

Владо ШЕГРТ,
Ратне успомене, ВИЗ, Београд, 1964.

Јово МИХАЉЕВИЋ,
Живи записи

Јубо АНЂЕЛИЋ,
Ливањска легенда

Преглед историје Савеза комуниста Југославије, Институт за изучавање радничког покрета, Београд, 1963.

Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945, ВИИ, Београд, 1958. и 1963.

Завршне операције за ослобођење Југославије 1944—1945, ВИЗ, Београд, 1964.

Београдска операција 1944, ВИЗ, Београд, 1964.

Други светски рат, ВИЗ, Београд, 1957.

Хронологија ослободилачке борбе народа Југославије 1941—1945, ВИЗ, Београд, 1964.

Историјски атлас Ослободилачког рата народа Југославије 1941—1945, ВИЗ, Београд, 1952.

О војној вештини, ВИЗ, Београд, 1960.

Неретва, ВИЗ, Београд, 1965.

Сутјеска, ВИЗ, Београд, 1962.

Четврта пролетерска црногорска бригада, зборник сјећања, ВИЗг Београд, 1969.

Зборници докумената и података о народноослободилачкој борби југословенских народа, ВИИ, Београд.

Војна енциклопедија

Четврта пролетерска бригада 1942—1952, Култура, Београд, 1952.

Историјски записи

Ратни дневници Јова Михаљевића, Момчила Полексића, Ђока Новосела, Радована Вукановића, Ђура Чагоровића и Љубодрага Ђурића (који се чувају у Архиву Војноисторијског института у Београду)

Ратни дневници, релације, извјештаји и депеше 2. ударног корпуса, 2. пролетерске дивизије, 4. пролетерске бригаде и њених батаљона (1, 3. и 5-ог) и чете пратећих оруђа, 3. ударне дивизије, 5. крајишке дивизије, 17. источnobосанске дивизије, Главног штаба за Црну Гору и Боку, Главног штаба за Србију и 1. и 2. југословенске армије (својина ВИИ)

Сјећања Бошка Ђуричковића, Сава Дрљевића, Љуба Вучковића, Николе Стругара, Божа Беговића, Вида Шошкића и Сава Митровића (својина ВИИ)

Главинци ВИИ, разне студије, монографије, часописи и други материјали објављени на ову тему

Забљешке о разговорима с већим бројем припадника 4. пролетерске црногорске бригаде

Необјављени ратни дневник Панта Малишића (својина његовог сина Радослава Малишића)

Ратни дневник (у виду биљежака, необјављиван, власништво аутора, Блажа С. Јанковића)

САДРЖАЈ

	Страна
КРАТАК ОСВРТ НА БОРБЕ У ЦРНОЈ ГОРИ ДО ФОРМИРАЊА ЧЕТВРТЕ ПРОЛЕТЕРСКЕ (ЦРНОГОРСКЕ) БРИГАДЕ —	5
<i>Списак бораца и старјешина 4. црногорске пролетерске бригаде на дан формирања, 10. јун 1942. године — — — — —</i>	13
ФОРМИРАЊЕ БРИГАДЕ И ЊЕН ПРОДОР У ЗАПАДНУ БОСНУ (10. јун — 1. новембар 1942) _ _ _ _ _	67
Од Зеленгоре, преко Трескавице, до Игмана — — — — —	74
Од Игмана до Вранице — — — — —	80
Ослобођење Горњег Вакуфа и борбе око Бугојна — — — — —	88
Борбе око Купреса — — — — —	101
Борбе на Мањачи, око Јајца и у долини Врбаса — — — — —	123
Борбе у долини Јања и Пливе и одбрана Гламоча — — — — —	134
ДЕЈСТВА У КНИНСКОЈ КРАЈИНИ, ОКО ЛИВНА, ДУВНА И ИМОТСКОГ — — — — —	137
Продор у Книнску крајину — — — — —	137
Ослобођења Ливна — — — — —	140
Борбе око Дувна — — — — —	156
Ослобођење Стрмице — — — — —	159
Ослобођење Имотског — — — — —	163
У БИЦИ НА НЕРЕТВИ (13. фебруар — 18. март 1943) — — — — —	167
Од Дрежнице до Јабланице — — — — —	167
Борбе око Коњица — — — — —	174
Противудар на правцу Прозор—Горњи Вакуф—Бугојно — — — — —	177
Прелаз преко Неретве — — — — —	182
ПРОДОР У ХЕРЦЕГОВИНУ, САНЦАК И ЦРНУ ГОРУ (18. март — 15. мај 1943) _ _ _ _ _	185
Борбе око Неретве и Гацка — — — — —	185
Продор у Црну Гору преко Пиве и Голије —• — — — —	194
Борба на Јаворку — — — — —	197
Дејства према долини Мораче и Таре — — — — —	204

У БИЦИ НА СУТЈЕСЦИ (15. мај — 20. јун 1943) — — —	211
Од Сињајевине преко Пиве на Биоч-планину — — — —	211
Од Пиве, преко Вучева до Сутјеске — — — —	218
Од Сутјеске преко Зеленгоре, до Јахорине — — — —	223
Од Јахорине преко Сјетлине на Романију — — — —	232
ПРОДОР У ИСТОЧНУ БОСНУ (20. јун — 25. септембар 1943) —	241
Борбе код Кладња и у долини Криваје — — — —	241
Борбе на Озрену — — — —	246
Са Озрена преко Романије у долину Дрине — — — —	255
Борбе око Трнова и Калиновика — — — —	260
БОРБЕ У ЦРНОЈ ГОРИ (25. септембар 1943. — 1. март 1944) —	265
Борбе за ослобођење и одбрану Колашина — — — —	266
Борбе у горњем току Лима — — — —	275
Борбе на правцу Колашин—Матешево—Подгорица — — —	282
Чишћење Васојевића од четника и одбрана Бијелог Поља —	289
Дејства ударне групе батаљона у старој Црној Гори — —	292
Дејства у долини Лима од Мурина до Бродарева — — —	311
<i>Четврти (васојевићки) батаљон</i> — — — —	325
ПРОДОР У СРБИЈУ (1. март — 22. мај 1944) — — — —	337
Борбе у Санџаку, прелазак преко Лима и продор у Србију —	337
Од Лима, преко Златибора, до Ибра — — — —	346
Припреме и покушај форсирања Ибра — — — —	351
Борбе у Драгачеву и долини Студенице — — — —	358
Извлачење на Маљен и Повлен — — — —	367
Борбе на Маљену и Повлену и повлачење на планину Тару —	377
Са Таре, преко Шаргана, на Златибор — — — —	386
Са Златибора, преко Златара и Јадовника, у долину Лима —	391
БОРБЕ У ДОЛИНИ ЛИМА (22. мај — 28. јул 1944) — —	397
Борбе на лимском мостобрану — — — —	397
Одбрана Берана — — — —	405
Противудар на правцу Андријевица—Мурина—Чакор — —	410
ДРУГИ ПРОДОР У СРБИЈУ (28. јул 1944. — 20. јануар 1945) —	419
Наступање од Лима до Ибра — — — —	419
Форсирање Ибра — — — —	421
Продор у Александровачку жупу — — — —	427
Борбе у Топлици, Јабланици и Косаници — — — —	432
Борбе око Крушевца и на лијевој обали Западне Мораве — —	441
Одбрана територије од Крушевца и Трстеника до Јастрепца и Копаноника — — — —	453
Борба за ослобођење Крушевца — — — —	458
Борбе између Крушевца и Краљева — — — —	462
Ослобођење Краљева — — — —	468
Ослобођење Пожеге и Ужица и борба са четницима на правцу Равне горе — — — —	479
У ЗАВРШНИМ ОПЕРАЦИЈАМА ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ ЈУГОСЛА- ВИЈЕ (20. јануар — 15. мај 1945) — — — —	185
Борбе на сремском фронту — — — —	485
Борбе у долини Дрине — од Зворника до Јања — — —	492

The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions. It emphasizes that proper record-keeping is essential for the success of any business and for the protection of the interests of all parties involved. The document outlines the various methods and systems that can be used to ensure the accuracy and reliability of financial records.

Page 1 of 1

БЛАЖО С. ЈАНКОВИЋ

ЧЕТВРТА ПРОЛЕТЕРСКА
ЦРНОГОРСКА БРИГАДА

Технички уредник

Андро Стругар

*

Језички редактор

Срђа Петровић

*

Коректор

Вера Обрадовић

Омот

Мирослав Вајић

Штампање завршено октобра 1975.

Штампа: Штампарско предузеће „Култура”,
Београд, Македонска 4